

๒

“จำ” ผู้สื่อสารกับปู่ตา:

รอยต่อแห่งความทรงจำร่วมของชุมชน

JUM ; The communicant with the ancestors: The seam of shared memories of the community.

บัญชา เกียรติจรุงพันธ์¹

บทนำ

ภูมิทัศน์ของชุมชนในท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มักจะมองเห็นแนวป่าไม้เป็นกลุ่มๆ ใหญ่บ้างเล็กบ้างอยู่ใกล้ๆ หมู่บ้าน ซึ่งอาจคาดเดาว่าน่าจะเป็นป่าช้าของหมู่บ้าน หรืออาจเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะ ซึ่งมีไม่น้อยที่สถานที่เช่นนั้นมีร่องรอยของวัฒนธรรมความเชื่อที่แสดงออกผ่านพิธีกรรมของชุมชน มีการแสดงออกถึงความยำเกรง เคารพนับถือ และถ้าหากศึกษาลงในพื้นที่ก็จะพบว่าภายในป่ารกครึ้มเหล่านั้นมักจะเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าเล็กๆ และพื้นที่ป่าแห่งนั้นจะได้รับการสถาปนาให้เป็น ดอนปู่ตา หรือดอนเจ้าปู่ โดยมี “จำ หรือชะจำหรือกะจำหรือพ่อจำหรือเฒ่าจำ” เป็นคนกลางผู้ทำหน้าที่สื่อสารระหว่างปู่ตาที่เป็นวิญญาณสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับผู้คนในชุมชน

พิธีเลี้ยงปู่ตา : พิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์

หลายหมู่บ้านที่มีดอนปู่ตา มีศาลปู่ตา จะมีพิธีกรรมคือการเลี้ยงบ้านพร้อมกับเลี้ยงปู่ตา ซึ่งหลายแห่งจะจัดในวันขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนหก ซึ่งเป็นวันเริ่มต้นแห่งฤดู

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

การเพาะปลูก ผู้นำชุมชนจะประกาศเดือนล่องหน้าหลายวัน มีการตั้งกรรมการดูแลรับผิดชอบทั้งด้านพิธีการและสถานที่ มีการเตรียมหาของเช่นสังเวทย์ที่เป็นของส่วนรวม ในส่วนตัวแต่ละคนก็จะเตรียมดอกไม้ธูปเทียนมาคารวะเจ้าปู่ ในวันงานนั้นสมาชิกทุกคนทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ วัยรุ่นจะมาเข้าร่วมพิธีกันอย่างพร้อมเพรียง ผู้ใหญ่จะเป็นผู้นำพิธีการ หม่อมสาวจะใช้แรงงานการจัดสถานที่ เด็กๆได้เรียนรู้ดูการกระทำและรอกินอาหารที่นำมาเป็นเครื่องถวายปู่ตา บางแห่งมีการเซ่นไหว้ด้วยดอกไม้ ธูปเทียน และอาหารคาวหวานตามธรรมดาเท่าที่มีในชีวิตปกติ แต่บางแห่งก็มักคิดว่าต้องเป็นสัตว์เป็นๆ หรือฆ่าสัตว์เป็นมาบวงสรวงในพิธี เช่น หมูป่า หรือหมูดำ เป็นต้น และมีอาหารคาวหวานต่างๆ โดยเฉพาะเนื้อดิบๆ เมื่อถวายแก่ปู่ตาแล้วก็จะแบ่งกันกินในหมู่ผู้มาร่วมงานในตอนปู่ตาเท่านั้น ไม่ให้นำกลับเข้าไปในหมู่บ้าน ในวันที่เจ้าปู่จะแสดงบางสิ่งบางอย่างผ่านจ้ำ เป็นเสมือนคำพยากรณ์ที่สังคมรอคอย เช่น มีการรำดาบ มีการทักว่าใครทำดี ใครทำผิดจาริตประเพณี หรือขอร้องให้ช่วยกันทำสิ่งใดต่อชุมชน เป็นต้น ซึ่งมักจะเป็นเรื่องราวที่แปลกหรือน่าเชื่อถือ แล้วผู้คนก็จะจดจำนำไปปฏิบัติตาม พิธีกรรมต่างๆ ดังกล่าวมานี้ ถ้าหากเราจะอธิบายด้วยแนวคิดด้านมานุษยวิทยา สัญลักษณ์ (Symbolism) ซึ่งเป็นเรื่องของการตีความพฤติกรรมมนุษย์หรือเป็นการอธิบายความคิดมนุษย์ที่แสดงออกในทางภาษาและการกระทำ อาจจะอธิบายได้ว่า (นียพรรณ วรณศิริ, 2550) ระบบความคิด (Cognitive System) จะเป็นตัวบ่งการกระทำของคน ซึ่งจะถูกแสดงออกได้สองทาง คือทางภาษา (Verbal Action) และการกระทำ (Body Action) ผู้ที่ต้องการสื่อความคิดของตน ต้องจงใจใส่ความหมาย (Encode) เข้าไปในการพูดและการกระทำ ผู้ที่จะเข้าใจความคิดของผู้อื่นได้ ต้องสามารถตีความหรือถอดความหมายคำพูดหรือการกระทำของผู้อื่นได้ (Decode) ผู้สื่อความคิดและผู้รับความคิดจะเข้าใจซึ่งกันและกันได้ต้องเป็นผู้รู้กฎวัฒนธรรมเดียวกันหรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน ดังนั้นผู้ที่ออกแบบพิธีกรรมต่างๆ จึงต้องอาศัยภูมิปัญญาเพื่อให้สมาชิกร่วมวัฒนธรรมสามารถตีความสารที่ส่งออกไปได้ ซึ่งรูปแบบการกระทำต่างๆของมนุษย์ในสังคมไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่ได้รับการออกแบบหรือวางโครงสร้างทางสังคมมาแล้วอย่างเป็นระบบ จากค่านิยมร่วมกัน

หรือประชาคมติในวัฒนธรรมนั้นๆ มีการขัดเกลาทำให้ผู้คนสร้างพันธกิจร่วมกันให้โน้มเอียงที่จะประพฤติปฏิบัติตามกรอบต่างๆของสังคมซึ่งจะช่วยกำหนดบทบาทให้ผู้คนปฏิบัติสอดคล้องในนิเวศนั้นๆ การพยายามที่จะเข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาจากบริบททางสังคมวัฒนธรรม (Socio cultural contexts)

พิธีกรรม คือกิจกรรมที่มีลำดับที่แน่นอนซึ่งรวมถึงการกระทำ คำพูดและสิ่งของที่ถูกจัดขึ้นในสถานที่แน่นอน จัดขึ้นเพื่อสนองต่อความมุ่งหมายและประโยชน์ของผู้ประกอบพิธีกรรม (Turner. 1967 อ้างถึงในฐิติรัตน์ เวทยศิริยานันท์, 2545) ซึ่งทุกสิ่งล้วนเป็นสัญลักษณ์ได้แก่ การกระทำ คำพูด สิ่งของ และสถานที่ สัญลักษณ์ที่สำคัญจะมีคุณสมบัติสามประการคือ 1. มีความโดดเด่นและชัดเจน 2. ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหมายถึงการรวมตัวของความหมายหลายๆ อย่างเข้าด้วยกัน และ 3. มีขั้วของความหมาย คือขั้วของอุดมคติ (Ideological pole) กับขั้วของความรูสึก (Sensory pole) การอธิบายและตีความสัญลักษณ์อย่างเป็นระบบนั้นจะมองว่าพิธีกรรมมีหน้าที่สำคัญคือการเก็บและถ่ายทอดข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสังคมทุกพิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์รวมและสามารถบอกความหมายได้หลายอย่างในเวลาเดียวกัน คือมีทั้งข้อมูล ความรู้ ประเพณี ภูมิปัญญา และความเชื่อต่างๆ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่สนองตอบต่อค่านิยม บรรทัดฐาน ความเชื่อ บทบาทสังคม และความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบวัฒนธรรมของชุมชน

พิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงบ้านหรือการเลี้ยงปู่ตา เป็นพฤติกรรมร่วมกันของผู้คนในสังคม เป็นการยินยอมพร้อมใจที่จะประพฤติปฏิบัติ โดยเอาความเชื่อเป็นแกนกลางได้แก่ความเชื่อถือในความดีงามและความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่หรือปู่ตา โดยมีพื้นที่การแสดงออกร่วมกันได้แก่บริเวณภายในดอนปู่ตาอันมีศาลปู่ตาอยู่กึ่งกลาง พฤติกรรมดังกล่าวหากจะวิเคราะห์ในแนวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมก็จะสอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวิทยาดังที่ประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2535) กล่าวถึงแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ว่า การศึกษาพฤติกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนสามารถสังเกตได้จากผลของการกระทำที่เกิดจากระบบคิด การเรียนรู้ ความเชื่อ ในวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งความเชื่อของคนในชุมชนจะมีรูปแบบวิธีการที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

“ผีปู้ตา” ผู้สร้างบทบาทให้...จำ

ปู้ตาหรือเจ้าปู้ คือใคร กล่าวในทางความเชื่อของชุมชนแล้ว ผีปู้ตาคือผีหรือวิญญาณของปู่หรือตา คุณปู่คือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายพ่อ ส่วนคุณตาคือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายแม่ ในที่นี้หมายรวมถึงวิญญาณบรรพบุรุษที่คอยดูแลความเป็นอยู่ของลูกหลาน อาจถือได้ว่าเป็นบรรพบุรุษสากล (Universal Soul) อันเป็นความเชื่อทางจิตวิญญาณตามโลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ไต โดยเฉพาะกลุ่มลาวล้านช้าง-ไทยอีสาน (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2537) ที่เชื่อว่าบรรพบุรุษจะคอยคุ้มครองลูกหลานอยู่เสมอ ดังนั้น การเชิญบรรพบุรุษทั้งสองฝ่ายมาพร้อมกัน จึงแสดงถึงการให้เกียรติแก่ทั้งเพศชายและเพศหญิง (ปู่เป็นผู้แทนฝ่ายพ่อ ตาเป็นผู้แทนฝ่ายแม่) ซึ่งอาจตีความได้ถึงค่านิยมของชุมชนที่มีการเคารพและให้เกียรติทั้งสองเพศอย่างเท่าเทียมกัน เมื่อมีกลุ่มคนอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ใหม่ไปตั้งหลักฐานอยู่ที่ใด ก็จะเชิญวิญญาณเหล่านั้นติดตามไปด้วย แล้วจึงหาพื้นที่อันเป็นที่ทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับเป็นที่อยู่ให้ท่านด้วย ส่วนใหญ่มักจะเป็นป่าห่างหมู่บ้านเพียงเล็กน้อย ดังนั้นเมื่อมองในระบบนิเวศวิทยา วัฒนธรรมและชุมชน จะเห็นว่าภูมิประเทศของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนประกอบด้วยพื้นที่ต่ำเป็นแหล่งน้ำ พื้นที่ราบเป็นที่ทำกิน พื้นที่เนินเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่ชายป่าเป็นป่าช้า หรือดอนปู้ตา ดังนั้นพื้นที่ที่สูงส่วนใหญ่จึงมักจะมีเนินขึ้นต้นด้วยคำว่า “ดอน” คือบริเวณที่เนินสูงกว่าพื้นเรียบและมักมีกลุ่มของต้นไม้หนาแน่น

ชาวบ้านเชื่อว่าผีปู้ตาสามารถพิทักษ์คุ้มครองได้ทุกอย่าง ตั้งแต่ชีวิตชาวบ้าน สัตว์เลี้ยง ตลอดจนทรัพย์สินส่วนรวมของหมู่บ้าน อีกทั้งสามารถป้องกันผีป่าและผีที่มาจากที่อื่นไม่ให้รบกวนชาวบ้านได้อีกด้วย ผีปู้ตาจะช่วยคนดีที่ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม หรือกติกาหรือกฎเกณฑ์ (ฮีดคอง) ของสังคม จะลงโทษผู้ละเมิดฮีดคอง ดังนั้นพืชหรือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นก็จะมีคุณค่าดีสิทธิ์ไปด้วย คือถือได้ว่าเป็นต้นไม้ของปู้ตา เป็นสัตว์ของปู้ตา เป็นต้น ชาวบ้านจะเคารพยำเกรงต่อผีปู้ตามาก ถ้ามีเรื่องเดือดร้อนหรือขอร้องให้ปู้ตาช่วยเหลือ มักจะไปบ่า (บ่า คือ การบนบานหรือสัญญาว่าหากได้ตามสิ่งที่ต้องการแล้วจะมอบสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นการตอบแทน) ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามสัญญาอย่างเคร่งครัด บิดพลิ้วไม่ได้ ชุมชนจึงมีพิธีเลี้ยงปู้ตาพร้อมกับทำบุญหมู่บ้านให้เป็นประจำทุกปี

มนุษย์ผู้ที่เป็นสื่อกลางในการทำพิธีหรือติดต่อกับเจ้าปู่คือ “จ้ำ” หรือ กะจ้ำ หรือพ่อจ้ำ จะเป็นผู้มีบทบาทต่อหมู่บ้านในฐานะที่เป็นทูตสื่อสาร เป็นตัวแทนที่สามารถสื่อสารระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เชื่อมโยงระหว่างคนกับผี (ที่เจรจากับผีรู้เรื่อง) ซึ่งจะเป็นผู้ที่ได้รับเลือกจากคนในหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่จะสืบทอดกันทางสายเลือดจากรุ่นสู่รุ่น แต่ก็มีบางแห่งที่คัดเลือกด้วยการเสี่ยงทาย หรือ จับฉลาก จ้ำจะได้รับความเคารพนับถือจากชุมชน รวมไปถึงครอบครัวและวงศ์ตระกูลด้วย เพราะเมื่อมีบุคคลใดในสังคมเจ็บป่วย เกิดอุบัติเหตุหรือเสียชีวิต หรือพบความทุกข์ทรมานด้วยเหตุใดๆ ทั้งที่เป็นเรื่องส่วนตัวหรือความผิดปกติของชุมชนส่วนรวม ถ้าหากหาสาเหตุไม่พบหรือไม่สบายใจก็มักจะพากันมาหาจ้ำ มาขอร้องไห้บอกกล่าวแก่ปู่ตา มาแสดงความอ่อนน้อมยอมตาม ขออโหสิกรรม เพื่อขอให้ผ่านพ้นจากเหตุเภทภัยหรือความทุกข์ทรมานเหล่านั้น ในการสื่อสารระหว่างปู่ตามาสู่ชุมชนนั้น บางครั้งจ้ำสามารถบอกได้ว่าใครทำผิดอะไร เพราะเหตุใด ใครทำผิดจารีตประเพณีอย่างไรบ้าง ทั้งๆที่อาจเป็นการทำผิดในที่ลับเฉพาะบุคคล เมื่อสั่งให้ใครทำอะไรคนนั้นก็ยินยอมปฏิบัติตาม ซึ่งถ้าจ้ำได้ชี้ความผิดที่ตนแอบทำไว้ จะทำให้เกิดความอับอาย ถูกสังคมลงโทษหรือพิพากษาตามจารีต ซึ่งไม่อาจทนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข จ้ำจึงนับเป็นผู้มีบทบาทในสังคมสูงในการจัดระเบียบ สังคมนอกระบบบริหารของทางการ ทั้งๆที่ตัวตนและครอบครัวของจ้ำเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดาที่มีอาชีพทำไร่ไถนาปลูกผักเลี้ยงวัวควาย หรือทำการเกษตรอื่นๆ และมีสภาพทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างจากเพื่อนบ้าน

บัว คัมภีทวี (2552) ซึ่งเป็นชาวบ้านแห่งหนึ่งเชื่อว่าตนเองมีความผูกพันกับเจ้าปู่ ได้อธิบายในมุมมองของประชาชนในท้องถิ่นและเป็นผู้ที่มีความเคารพนับถือเจ้าปู่ว่า “เจ้าปู่เป็นวิญญาณของบรรพบุรุษผู้คอยดูแลคุ้มครองปกป้องรักษาให้ลูกหลานที่อยู่ในความปกครองของท่านได้อยู่เย็นเป็นสุข การดูแลชาวบ้านของท่านนั้นมีเรื่องเล่าจากผู้คนในหมู่บ้านว่าในตอนดึกๆ มักจะได้ยินเสียงดังกบๆ ซึ่งเป็นเสียงผีเท้าม้าของเจ้าปู่ที่ขี่ม้ามาดูแลความสงบสุขของลูกหลานเวียนไปรอบๆ หมู่บ้าน ส่วนพ่อจ้ำหรือชะจ้ำนั้นคือผู้ที่เจ้าปู่ไว้วางใจที่จะส่งความคิดความรู้สึกและ

เรื่องราวต่างๆเข้าไปหาให้ส่งต่อบอกผู้คนในชุมชนให้รับรู้ ในพื้นที่ตอนปุตานั้นจะมีการตั้งศาลไว้เป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นที่สถิตของวิญญาณปุตาสัตว์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในที่แห่งนี้มักจะปลอดภัยเพราะผู้คนจะเชื่อว่าเป็นบริวารของปุตาทหรือเป็นปุตาสแดงกายมาให้เห็นเป็นสัตว์ต่างๆ นอกจากนี้ต้นไม้ต้นพืชในเขตพื้นที่ตอนปุตาก็ถือว่าเป็นสมบัติของส่วนรวม อนุญาตให้นำของป่าเล็กน้อยทั้งพืชและสัตว์ไปได้ เช่น กิ่งไม้แห้ง พืชสมุนไพร เห็ด หน่อไม้ กิ่งกำ ดั่ง แต่ทำลายต้นไม้ไม่ได้หรือล่าสัตว์ใหญ่หรือสัตว์ที่มาพึ่งพิงอาศัยในบริเวณนี้ไม่ได้ เช่น งูใหญ่ เต่า ตะกวด เป็นต้น ถ้าใครฝ่าฝืนจะเกิดเหตุเภทภัยแก่ตัวเขา” ส่วนบัวชัยศิลป์ (2553) กล่าวว่า ที่หมู่บ้านของเขาจะคัดเลือกคนที่จะมาเป็นพ่อเจ้าทุกๆ 5 ปี การคัดเลือกนี้ใช้วิธีให้ผู้ชายที่มีอายุมากกว่า 65 ปี สมัคร เมื่อผู้สมัครมาพร้อมกันแล้ว ให้จับสลากคนละ 3 รอบ ในสลากใบที่ 1 เขียนคำว่า อุดมะ (อุดมคือยอดเยี่ยม) ใบที่สองเขียนว่า มังคละ (เป็นมงคล) ใบที่สามเขียนว่า หินะ (ต่ำ) ถ้าคนใดจับได้ใบสลากที่เขียนว่า อุดมะ ทั้งสามครั้ง จะได้เป็นพ่อเจ้าอันเป็นตัวแทนผู้สื่อสารระหว่างเจ้าปู่กับชาวบ้านต่อไป

ความทรงจำร่วมของชุมชนกับเรื่องเหนือธรรมชาติ

ในยุคโลกาภิวัตน์ที่สังคมเต็มไปด้วยสิ่งทันสมัยด้วยรูปธรรมและเทคโนโลยีต่างๆ แต่กลับพบว่ามีพิธีกรรมหนึ่งซึ่งมีความเชื่อทางนามธรรมเกิดขึ้น นั่นคือพิธีการสรรหา “เจ้า” คนใหม่ที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ที่ ตำบลเดิด อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ เพราะมีหลักฐานที่บันทึกไว้ในโบราณเป็นตัวอักษรธรรมเก็บไว้ที่วัดบ้านเดิด ชื่อ หนังสือพระเจ้าแทนน้ำนมแม่ กล่าวว่า ผู้สร้างหนังสือผูกฉบับนี้ชื่อพระอาชญาธรรมเจ้าปู่สมิงดำเป็นพระผู้สร้างวัดบ้านปลากระเดิดคำ คนแรก เมื่อปีเสื่อคือปีขาล พ.ศ. 2100 ส่วนที่พบในเอกสารของทางราชการคือหนังสือชื่อ ประวัติวัดหัวราชอาณาจักร ของกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2538 หน้า 529 กล่าวว่า วัดบ้านเดิดสร้างเมื่อ พ.ศ. 2213 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2223

ณ ที่ชุมชนแห่งนี้ องค์กรปู้ตาหรือเจ้าปู่ได้ดูแลคุ้มครองชาวบ้านถึงสามหมู่บ้าน คือบ้านใหญ่หนึ่งหมู่บ้านและบ้านน้อยอีกสองหมู่บ้าน ที่มีปัญหาคือ จำ คนปัจจุบันได้ถึงแก่กรรมอย่างกะทันหัน ซึ่งจำเป็นต้องมีจำคนใหม่มาสืบต่อในการสื่อสารกับเจ้าปู่ ผู้ที่ได้รับการเลือกเป็นเผ่าจำ รุ่นที่ผ่านๆมาคือเป็นลูกของจำคนก่อนๆ ถ่ายทอดกันทางสายเลือด และจะได้รับมอบหมายหน้าที่ตามคำบอกของเจ้าปู่ที่ส่งทางจิตของจำคนก่อน พร้อมกับแนะนำพิธีกรรมต่างๆให้ แต่ในครั้งนี้ จำถึงแก่กรรมกะทันหันยังไม่ได้ส่งเสียมอบหมายหน้าที่ให้ใคร ไม่อาจจะทราบได้ว่าเจ้าปู่จะเลือกใครมาเป็นจำ

เมื่อเกิดปัญหาของชุมชนเช่นนี้ อันเป็นปัญหานามธรรม เหนือธรรมชาติ เกินความสามารถของมนุษย์ที่จะรับรู้ได้ว่าเจ้าปู่จะยินยอมรับใครให้เป็นผู้สื่อสารกับท่านได้ ในท่ามกลางยุคสมัยใหม่ที่ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์เริ่มอ่อนกำลังลงไป เยาวชนยุคใหม่เรียนรู้เรื่องราวทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากมาย เมื่อผ่านดอนปู่ตาก็ไม่ยกมือไหว้เหมือนผู้สูงอายุที่เคารพนับถือปู่ตาอย่างสูง เป็นยุคที่คนบุกรุกป่าดอนเจ้าปู่โดยไม่เกรงกลัวความศักดิ์สิทธิ์ เป็นยุคที่คนหนุ่มสาวที่มีวิถีในการใช้เครื่องอำนวยความสะดวกตามโลกใหม่ เป็นยุคที่ไม่ได้เตรียมตัวจะมาแบกรับความเชื่อและพิธีกรรมอันยิ่งใหญ่ของประชาชนจำนวนมาก

ขณะนั้นมีบุคคลที่มีคุณสมบัติตามจารีตเดิม ที่จะเป็จำได้สองคน คนแรกเป็นหลานของจำคือเป็นลูกของพี่ชายซึ่งมีอายุราว 34-36 ปี ส่วนคนที่สองเป็นลูกชายคนที่สองของจำ ซึ่งมีอายุราว 28-30 ปี ตอนนี้ได้เกิดปัญหาขึ้นว่าควรเลือกใครเป็นจำ จะทราบได้อย่างไรว่าเขาคนนั้นสามารถสื่อสารกับองค์ปู่ตาหรือกับเจ้าปู่ได้ นับว่าเป็นเรื่องที่ลำบากใจและเกิดกระแสวิพากษ์ไปกันทั้งชุมชนว่าจะหาทางออกกันอย่างไร ถ้าจะมองดูที่ความประพฤติของทั้งสองคนที่ผ่านมา ชาวบ้านก็พอจะทราบว่าใครมีความสุขรอบคอบมากกว่าแต่ถ้าหากเลือกได้จำที่ไม่น่าเชื่อถือก็อาจจะเป็นความลำบากใจของผู้หลักผู้ใหญ่ของชุมชนที่จะต้องกราบไหว้หรือแสดงความเคารพการวิพากษ์วิจารณ์นี้ได้แพร่สะพัดไป คนในชุมชนต่างก็รอดด้วยความตื่นเต็นว่าสถานการณ์จะคลี่คลายไปได้ด้วยวิธีการใด

ในที่สุด ผู้นำทางสังคมหลายส่วนคือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. และผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ มรรคทายก ผู้ทรงคุณวุฒิอื่นๆ ทั้งหลายก็ได้ประชุมกันเพื่อตัดสินใจร่วมกัน โดยมีความเห็นว่าใช้วิธีการคัดเลือกแบบเหนือธรรมชาติ นั่นคือให้นำผู้ที่มีคุณสมบัติถูกต้องทั้งสองคนเตรียมตัวไปเข้าในพิธีเลี้ยงปูตา แล้วให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คือท่านองค์เจ้าปู่เป็นผู้เลือกเอง ถ้าท่านเข้าร่างใคร คนนั้นคือจำคนต่อไป นับว่าเป็นพิธีกรรมที่มีความเสี่ยงหรือมีการทำหายกับอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง คำถามที่เกิดขึ้นในใจของคนทั่วไปก็คือ จะมันใจได้อย่างไรว่าเจ้าปู่จะมาแสดงอภินิหารเข้าร่างใครให้เป็นที่ประจักษ์ได้ในวันนั้น และผู้ถูกเข้าร่างจะแสดงออกอย่างไร ที่สำคัญคือใครจะเป็นคนที่เป็นผู้มีความสามารถสื่อสารกับเจ้าปู่แล้วเชิญเจ้าปู่ให้มาได้ในวันเวลานั้น ผู้เขียนจึงเข้าร่วมสังเกตการณ์ (Participant Observation) โดยเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรม

ในที่สุดวันเลี้ยงบ้านหรือวันเลี้ยงปูตาคือวันขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนหก ก็มาถึง แม้ว่าจะอยู่ในยุคสมัยแห่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่รากเหง้าของความเชื่อก็ยังคงเหลืออยู่ ดังนั้นในวันนี้ผู้คนทั้งสามหมู่บ้านดูเหมือนแทบจะปิดหมู่บ้านกันมาทั้งหมด ทั้งคนแก่ วัยกลางคน เด็กๆ ทั้งเดินมา เขารถมารวมกันอยู่จนกระทั่งเต็มบริเวณดอนปูตา ทั้งหมดตั้งตารอพิธีกรรมอันหาดูได้ยากยิ่งในยุคปัจจุบัน ที่จะได้เห็นเจ้าปู่มาแสดงการเลือก “จำ”



ภาพชาวบ้านมาร่วมพิธีกรรมเลือก “จำ”

ชาวบ้านมารอที่พื้นที่ตอนเจ้าปู่ตั้งแต่เช้า จะยืนหรือนั่งที่ใดไม่มีข้อกำหนดเพราะเป็นพื้นที่สาธารณะ มากันครบทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่เด็กเล็ก วัยรุ่น จนถึงผู้สูงอายุ มีทั้งผู้ที่นับถือเจ้าปู่อย่างลึกซึ้ง และมาร่วมพิธีกรรมด้วยความศรัทธา ไปจนถึงคนที่ 'ไม่รู้จักแล้ว' มาตามคำบอกเล่า การที่ผู้คนจากแต่ละหมู่บ้านต่างที่ไม่ค่อยมีโอกาสได้มาพบหน้ากัน พิธีกรรมวันนี้ทำให้คนที่มียาอายุรเวทราวคร่าวเดียวกันที่เคยมาร่วมงานเลี้ยงเจ้าปู่ตั้งแต่วัยเด็กด้วยความนับถือเจ้าปู่ต่างก็ได้มาทักทายกัน เสรจจาพาที่กันอย่างมีรสนชาติ โดยเฉพาะผู้สูงวัยต่างรำลึกถึงความทรงจำที่เคยเล่าลือกันมาถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่ หลายคนเล่าเรื่องเสียงมาของเจ้าปู่ตอนดึกๆ บางคนเล่าถึงเคยมีคนแอบมาขโมยชุดสมบัติจากวัดในหมู่บ้านแต่เจ้าปู่ก็ช่วย دلใจให้ชาวบ้านตื่นขึ้นมาไล่ขโมยไป นอกจากนี้ยังกล่าวขวัญถึงบางครอบครัวที่รูกู้กั้นเอาถนนที่เจ้าปู่ใช้มาเป็นที่ดินตนเองจนครอบครัวพบกับภัยพิบัติ หรือพบโรคภัยต่างๆ ความทรงจำเหล่านี้ได้รับการกระตุ้นให้เกิดมีพลังต่อการอนุรักษ์พื้นที่ตอนเจ้าปู่ ที่ถูกคนรุ่นปัจจุบันรูกตัดไม้เข้าไปจนแทบจะโล่งเตียนโดยไม่เกรงกลัวต่อความศักดิ์สิทธิ์ใดๆ ซึ่งเป็นความเห็นแก่ตัวที่รูกู้เอาที่สาธารณะไปทำประโยชน์ส่วนตัวต่างๆ ที่เป็นผืนป่าและแผ่นดินของคนส่วนรวม

จนกระทั่งเมื่อเวลา 08.45 น. ผู้ใหญ่บ้านของบ้านใหญ่ และแม่ของว่าที่ "จ๊า" ได้จูงแขนผู้ที่มีคุณสมบัติได้รับคัดเลือกทั้งสองคน เดินผ่านฝูงชนเข้ามาในศาลาดอนปู่ตา แล้วพาขึ้นไปนั่งบนศาลาปู่ตาที่สามารถบรรจุผู้อาวุโสทั้งหลายได้ราวยี่สิบคน ว่าที่จ๊าทั้งสองคนแต่งตัวเหมือนกันคือนุ่งผ้าใส่รองสีม่วง มีผ้าพันคอสีแดง ไม่สวมเสื้อ แต่ประแป้งสีขาวทั่วตัวและใบหน้า มีดอกไม้สีแดงทัดที่หูทั้งสองข้าง



ภาพทายาทสองคนพันคอด้วยผ้าแดง
มานั่งให้จ๊าปู่ตาคัดเลือกเป็นจ๊า

การแต่งกายลักษณะนี้ ปฏิบัติตามความเชื่อที่สืบทอดกันมากล่าวว่า เจ้าปู่ชอบสีแดง ดังนั้นจึงใช้ผ้าแดง ดอกไม้แดง เป็นสัญลักษณ์ นอกจากนี้ยังมีตำนานเกี่ยวข้องกับ “ดอนผาแดง” ซึ่งเป็นดอนป่าในกลางหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งด้วย ทั้งสองคนนั่งหันหน้าเข้าไปในศาลา ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำจุดธูปเทียนแล้วยกมือขึ้นพนม บอกกล่าวขอเชิญให้องค์เจ้าปู่ได้โปรดลงมาแสดงการเลือกจำให้กับชุมชน

เวลาผ่านไปผู้คนที่อยู่ลานดินต่างเบียดเสียดกันชะเง้อมองว่าจะเกิดอะไรขึ้น จะเกิดเมื่อไร ขณะที่บนศาลापูตา มีผู้รินเหล้า (40 ดีกรี) ให้ทั้งสองคนดื่มเป็นระยะ ผู้อาวุโสบนศาลापูตาต่างก็อึดอัดกับการรอคอย เริ่มลังเล ซุบซิบ ผู้เขียนซึ่งอยู่บนศาลานั้นด้วยได้สังเกติริยาของว่าที่เจ้าทั้งสองคนที่นั่งหันหน้าเข้าหารูปปั้นองค์เจ้าปู่ดื่มเหล้า เป็นระยะๆ โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้านนั่งกระซิบบอยู่ด้านหลังของคนทั้งสอง และแล้วเวลา 09.00 น. ว่าที่เจ้าคนหนึ่งมีอาการกระตุก ร่างกายสั่นเอียงไปมา ผู้อาวุโสทั้งหลายต่างส่งเสียงอื้ออึงขึ้นมา ผู้คนที่อยู่ด้านล่างตามแนวป่าที่เคยนั่งบ้ายืนบ้าง ต่างก็ลุกขึ้นยืนตามกระแสเสียงตามความอยากรู้อยากเห็นว่าเกิดอะไรขึ้น ลักครู่หนึ่งเห็นผู้นำทั้งหลายพากันพนมมือไหว้ จากนั้นคนที่ถูกเลือกคือมีอาการกระตุก



ภาพองค์ปูตาราดาบท่ามกลางชุมชน

เอนเอียง ก็ลุกขึ้นยืน หยิบถือดาบขึ้นทั้งสองมือ เดินลงจากศาลา ยืนหันหน้าออกไป ด้านหน้า ผู้คนที่ส่งเสียงอื้ออึงเริ่มสงบลงเมื่อเห็นว่าเจ้าปู่ได้เลือกผู้ที่จะเป็น จ้า แล้ว ผู้ศรัทธาทั้งหลายส่วนใหญ่ตั้งแต่วัยกลางคนไปจนถึงผู้สูงวัยต่างนั่งลงพนมมือ แต่เด็กๆ บางคนยิ้มๆ ซึ่มีอมาที่จ้าคนใหม่ จากนั้น จ้าซึ่งตอนนี้มีองค์เจ้าปู่มาประทับร่างก็เริ่มรำดาบสองมือด้วยท่วงท่าที่สวยงาม อ่อนช้อยแต่เข้มแข็ง ช่างค่อยๆ ก้าวเดินไปข้างหน้า ในท่าอย่างสามชুম เอียงซ้ายขวาเหมือนผู้ชำนาญการใช้ดาบและรำดาบ ท่ามกลาง สายตาของผู้คนทั้งหมดที่มาร่วมงาน

ขณะที่เจ้าปู่รำดาบขยับไปข้างหน้าเรื่อยๆ แม่ของจ้าและผู้ใหญ่บ้านก็เดินตามหลังไปห่างๆ เจ้าปู่รำดาบไปเป็นระยะทางราวสามสิบเมตร พอสุดทางแล้วก็หยุด มีผู้ชายคนหนึ่งไปปรับดาบ และผู้ใหญ่บ้านเข้าไปพูดคุยกับเจ้าปู่ด้วยภาษาเขมร เจ้าปู่ก็ตอบด้วยภาษาเขมร ผู้เขียนจึงเดินเข้าไปทักทายแล้วกระซิบบอกว่าท่านควรไปสักการะเจดีย์เก่าที่วัดใต้ศิริมงคล ซึ่งมีตำนานเกี่ยวข้องกับเจ้าปู่ ท่านก็พยักหน้า แล้วเดินกลับขึ้นไปบนศาลาปู่ตา สักครู่ก็เดินออกมา นั่งอยู่ที่ตรงบันไดหันหน้าออก แล้วผู้คนที่หลากหลายต่างก็นำน้ำมาสงฆ์มือและเท้า เป็นที่สังเกตว่าขณะนี้ท่านยังคงเป็นองค์ปู่ตาอยู่ไม่ใช่ จ้า ดังนั้นคนเฒ่าคนแก่ทั้งหลายจึงมากrabที่เท้าที่มีมือ สงฆ์น้ำให้ แล้วก็กราบลงอีก ทุกคนที่มาวันนี้ต่างคนต่างเบียดเสียดกันเข้ามาสงฆ์น้ำขอพรเจ้าปู่



ภาพชาวบ้านสงฆ์น้ำให้องค์เจ้าปู่ด้วยความเคารพ

เวลาผ่านไปพอสมควรเจ้าปู่จึงก้าวเดินออกไป เดินทางเข้าหมู่บ้านด้วยเท้าเปล่า ผู้คนที่หลงเหลือก็เดินแห่ตามไปทั้งหมดเป็นขบวนใหญ่ ระยะทางประมาณแปดร้อยเมตร ไปหยุดอยู่ที่บ้านของท่านแล้วขึ้นยืนบนเตียงไม้ไผ่ มีคนนำถังน้ำสีขาวมาตักน้ำในตุ่มยกขึ้นยื่นส่งให้ เจ้าปู่ก็ใช้มัดใบหญ้าคาจุ่มน้ำแล้วสลัดออกไปให้คนที่มารับ ผู้คนต่างก็เบียดเสียดกันเข้ามารับน้ำคล้ายกับพระสงฆ์ประพรมน้ำมนต์



ภาพเจ้าปู่รดน้ำให้พรชาวบ้าน

พอพรมน้ำได้ระยะเวลาหนึ่ง จากนั้นท่านเดินเข้าไปไปศาลาในวัดใต้ศิริมงคล ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับบ้านของท่าน ห่างไปราวสามสิบเมตร ผู้คนก็เดินตามไปชุมนุมล้อมเต็มศาลาวัด เป็นศาลาชั้นเดียว มีพระประธานองค์ใหญ่สามองค์ หันหน้าไปทิศตะวันออก ตรงกลางที่พื้นหน้าพระประธานมีกองอิฐเก่าๆ โผล่พ้นขึ้นมาจากดินสูงราวหนึ่งเมตร กองอิฐนั้นเส้นผ่าศูนย์กลางราวสามเมตร พอเจ้าปู่อยู่ในศาลายืนหน้าเข้าหาพระประธานไม่พูดจาอะไร



ภาพในศาลาวัดใต้ศรีมิ่งคล มีร่องรอยเจดีย์เก่า มีตำนานผูกพันกับองค์ปูตา

ผ่านไปราวห้านาทิจึงพูดกันว่าอยากเคี้ยวหมากก็บออยากสูบบุหรี่ ชาวบ้านที่มาชุมนุมอยู่นั้นต่างก็ถามหาคนแก่ว่าใครมีหมากพลูบุหรี่บ้าง ต่างช่วยกันจัดทำให้เจ้าปู่นั่งลงเอาหมากมาอม เอาบุหรี่มาสูบ สักครู่ก็จูดรูป นั่งอยู่สักครู่ก็ตัวสั่น แม่ของท่านจึงจูดรูปพร้อมกับกล่าวว่าขอเชิญปู่กลับไป สักครู่เจ้าปู่ท่านก็เอนไปเอนมา แล้วอยู่ก็ลุกขึ้นเดินออกไปนอกศาลา ห่างศาลาราว 6 เมตร พูดว่าปู่ไปแล้ว จากนั้นก็ปลดผ้าถุงออกเหลือเพียงกางเกงขายาวที่พับไว้ เขาหัวเราะกับเพื่อนๆหลายคนทีเดินเข้าไปทักทาย ผู้เขียนเดินเข้าไปใกล้ๆ ได้ยินเขาพูดว่า จะไปเกี่ยวหญ้าให้วัวแล้วนะ แล้วก็เดินกลับบ้านไปด้วยอาการปกติเหมือนไม่มีแอลกอฮอล์ในร่างกายทั้งๆที่ดื่มเข้าไปจำนวนมาก ตอนนี้เขาเป็นเพียงชายหนุ่มชาวบ้านคนเดิมที่จะออกไปเกี่ยวหญ้ามาให้วัวแล้ว ชาวบ้านต่างทยอยแยกย้ายกันกลับบ้าน สังเกตดูใบหน้าทุกคนแสดงความสบายใจ ทักทายบอกลากัน ในเวลาไม่นานนัก พื้นที่ของหมู่บ้านที่มีผู้คนพลุกพล่านก็กลับสงบตามปกติ

คนกับธรรมชาติและสิ่งที่มองไม่เห็น

จากพิธีกรรมดังกล่าว สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ที่ซ่อนอยู่หลายประการ ถ้าพิจารณาตามมุมมองด้านมานุษยวิทยา ศาสนาอาจจะอธิบายได้ว่า พิธีกรรมคือระบบสัญลักษณ์ที่เป็นสื่อกลางเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติรอบๆตัวที่ต้องเกี่ยวข้องกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความเชื่อ (Beliefs) เป็นหน่วยพื้นฐานของระบบความคิดก่อนที่จะสร้างเป็นค่านิยมและเจตคติ ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ความเชื่อเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลมหาศาลต่อระบบคิดและการสื่อสาร เนื่องจากมีผลกระทบต่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก มนุษย์จะละเอียดที่จะตั้งคำถามในสิ่งที่เชื่ออีกทั้งยอมรับเอาโดยปริยาย ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่ช่วยกำหนดให้เราเชื่อว่า สิ่งที่สังคมดำเนินไปนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องและมีคุณค่า และเราไม่ควรใช้มาตรฐานในวัฒนธรรมของเราไปตัดสินวัฒนธรรมอื่น ปรากฏการณ์ทางจิตใจซึ่งแสดงออกมาทางความเชื่อนี้เองก่อให้เกิดพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาหลากหลายรูปแบบ การที่มนุษย์พยายามหาทางออกให้ตนเองด้วยการพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์มิใช่ความไร้เหตุผล แต่เป็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ในจิตของทุกคน ถ้าหากจะอธิบายตามทฤษฎีเวทสิทธิ์หรือเทพจูดิ (nature-culture relation theory) (Evan Pritchard. 1954 อ้างถึงใน นิยพรธม วรณศิริ, 2550) อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ คือ เพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ พืช และแม่น้ำ ภูเขา ลม แดด กลางวัน กลางคืน มองไปทางใดก็เห็นแต่ภาพเหตุการณ์ในธรรมชาติทั้งสิ้น ธรรมชาติเบื้องบนเป็นสิ่งที่ห่างไกลจากตัวมนุษย์จนไม่อาจคาดเดาได้ ส่วนธรรมชาติที่อยู่ใกล้ชิดที่ประสບอยู่ทุกวันก็ล้วนแต่น่าสะพรึงกลัว เปลี่ยนแปลง โหดร้ายและไม่แน่นอน เช่น ลมพายุพัดต้นไม้ล้มทับคนตาย ฝนตกน้ำท่วมพัดเอาญาติพี่น้องหายไป ฟ้าผ่าเอาเพื่อนและสัตว์เลี้ยงตายไป แผ่นดินไหว แผ่นดินแยก ล้วนแล้วแต่น่ากลัวที่ธรรมชาติเบื้องบนเป็นผู้ทำ ซึ่งช่างมีอำนาจลึกลับมีพลังมหาศาลที่มนุษย์ไม่อาจต่อสู้ได้เลย สิ่งที่มนุษย์ทำได้คือยอมจำนน อ้อนวอน วิงวอนขอร้องเพื่อให้ชีวิตของตนและพวกพ้องอยู่รอดปลอดภัย พร้อมทั้งเอาอกเอาใจด้วยการเอาสิ่งของที่ดีที่สุดมาเช่นสรวงบูชา พร้อมทั้งจินตนาการเอาว่าพลังเบื้องบนจะโปรดปรานหรือให้อภัยไว้ชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย

เมื่อไม่เข้าใจธรรมชาติเบื้องต้น จึงมองธรรมชาติเบื้องต้นอย่างเค็งคว้างพร้อมกับจินตนาการไปว่ามีอำนาจที่แตกต่างกันโดยวัดเอาตามประสบการณ์ที่ตนได้พบบนโลก โดยแยกพลังอำนาจในจักรวาลออกเป็นลำดับขั้นต่างๆคือ พลังอำนาจสูงสุดบนท้องฟ้าคือพลังอำนาจของ “เทพเจ้า หรือ พระเจ้า (God)” ซึ่งมีพลังมหาศาลสามารถทำลายพลังอำนาจอื่นๆได้ ต่ำลงมาขั้นที่สองคือพลังอำนาจของ บริวารของเทพเจ้า ซึ่งเทพเจ้าเป็นผู้มอบอำนาจให้ ในภาษาไทยเทียบได้กับ เทวดา นางฟ้า ซึ่งสามารถให้คุณให้โทษได้แต่ไม่รุนแรงถึงที่สุด ถัดลงมาคือขั้นที่สามได้แก่ ข้าทาสบริวารของพระเจ้า ในภาษาไทยอาจเทียบได้กับผีฟ้า กลุ่มนี้ใกล้ชิดกับมนุษย์มาก ให้โทษเมื่อทำความผิดฮึดคอง ให้คุณเมื่อทำความดี ซึ่งส่วนใหญ่ให้โทษมากกว่าคุณ มนุษย์ต้องคอยอ่อนน้อม วิงวอนให้ยกโทษให้ ขั้นที่สี่ได้แก่ผีสาม นางไม้ ซึ่งมีอิทธิฤทธิ์ไม่มากนัก แต่ให้โทษได้ เช่นถ้ามนุษย์ทำอะไรให้ไม่ถูกใจอาจจะบันดาลให้เจ็บป่วยได้ การแก้ไขคือจัดสิ่งของไปเช่นสรวงบูชา วางไว้ตามที่ต่างๆที่คิดว่าเขาจะได้รับ ขั้นที่ห้าคือกลุ่มพลังอำนาจที่มาจากธรรมชาติเบื้องต้นมีอำนาจน้อยลงมากอีกมีทั้งให้คุณและให้โทษ ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะจัดการอย่างไรกับเขา คือพวกผีดิบหรือผีเจ้าที่เจ้าทาง รวมทั้งแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ เป็นต้น และกลุ่มอำนาจธรรมชาติกลุ่มสุดท้ายได้แก่พลังอำนาจธรรมชาติที่ติดอยู่กับสิ่งของต่างๆซึ่งมนุษย์คิดเอาว่าสิ่งของนั้นๆ มีอำนาจ ในภาษาไทยเรียกว่า เครื่องรางของขลัง (Fetish) ซึ่งสิ่งเหล่านี้แทบจะไม่มีอำนาจในตัวของมันเลยแต่มีอำนาจมากต่อพลังใจและจิตใจของคนซึ่งเป็นพลังงานทางอ้อม หากบุคคลใดเชื่อมั่นอย่างสูงสุดแล้วอาจจะกระทำสิ่งบางอย่างได้จนสำเร็จโดยง่าย ที่กล่าวมาอาจเปรียบได้ว่าเป็นการจัดระเบียบสังคมเบื้องต้นจักรวาล ตามความคิดของมนุษย์

จำ..ยุคใหม่: ความศักดิ์สิทธิ์บนการเจาะจง

ท่ามกลางกระแสของความสันทัดต่อปุตา และการคัดเลือกจำตามความปรารถนาขององค์ปุตา แต่กลับมีทัศนคติของคนในชุมชนบางกลุ่มที่มีความคลางแคลงใจว่าพิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นไปด้วยกระบวนการตามความเชื่ออย่างบริสุทธิ์จริงหรือหรือว่าเป็นมายากลของคนบางกลุ่ม นายแดง (นามสมมุติ: 2550) เป็นชาวบ้านคน

หนึ่งที่ร่วมในพิธีกรรม เขาเป็นผู้มีความรู้ด้านศาสนา แต่ไม่มีส่วนสำคัญในการจัดพิธีกรรมได้กล่าวว่า เขาสามารถสัมผัสได้ว่าองค์ปู่ตาไม่ได้ประทับอยู่ที่นั่นแล้ว จ้าคนก่อนกระทำบางสิ่งซึ่งผิดพลาดจึงถึงแก่กรรมเร็วกว่าปกติ ส่วนจ้าคนใหม่ ก็ไม่สามารถติดต่อสื่อสารกับองค์ปู่ตาได้และยังไม่เข้าใจพิธีกรรมหลายประการ

เวลาผ่านไปสองปีหลังจากการเลือกจ้าคนใหม่ ผู้เขียนลงพื้นที่ในหมู่บ้านได้พบกับนางคำ (นามสมมุติ: 2552) ซึ่งเป็นชาวบ้านที่คลุกคลีอยู่กับดอนปู่ตามาตั้งแต่เล็ก นางคำเล่าว่าองค์ปู่ตาไม่สามารถประทับอยู่ที่นั่นได้ เพราะดอนปู่ตาได้ถูกชาวบ้านบุกรุกแผ้วถางมาก ชาวบ้านไม่เคารพเกรงกลัว ตัวเขา (นางคำ) สามารถติดต่อสื่อสารกับองค์ปู่ตาได้ แม้ว่าเขาเดินทางไปอยู่ต่างจังหวัดหรือที่ใดๆ เขารับรู้ได้ว่าขณะนี้คนในหมู่บ้านมีใครทำอะไรที่ไม่ดีไม่งามตามจารีตบ้าง

ในคราวนี้ผู้เขียนได้รับฟังเรื่องที่แปลกอีกเรื่องหนึ่งคือ การที่คนต่างชาติต่างวัฒนธรรมกลับเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้กับปู่ตาได้ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียนได้สัมภาษณ์นางเขียว (นามสมมุติ: 2552) ซึ่งเล่าว่า ฉันทนเป็นคนหมู่บ้านนี้ ฉันทนได้ถูกเขยชื่อไฮโก (HIGO) เป็นชาวเยอรมัน อายุราว 38 ปี ไฮโกบอกว่า ไม่เอาแล้ว ไฮโกเห็นองค์เจ้าปู่ (องค์จริง ไม่ใช่จ้า) นุ่งผ้าโสร่ง ตาเข้มคิ้วเข้ม ไปหาไฮโกบ่อยๆที่เยอรมัน เมื่อไฮโกเดินทางมาที่บ้านเดดไฮโกก็ฝันเห็น ไปอยู่เยอรมันก็ฝันเห็น และเจ้าปู่บอกว่าอยากไปอยู่ด้วย เจ้าปู่บอกให้ไฮโกเป็นตัวแทนของปู่ตา ไฮโกไม่อยากจะยั่วด้วย องค์ปู่ตาบอกว่าจะไม่ไปหาจ้าคนใหม่แล้ว นางเขียวเล่าต่อไปว่าไฮโกบอกฉันทนว่า โปรดช่วยไปบอกองค์ปู่ตาด้วยว่าอย่าไปอยู่เยอรมันกับเขา



ภาพนางเขียว นางคำ เล่าเรื่องเจ้าปู่

จากความเห็นของชาวบ้านในพื้นที่ดังกล่าว ทำให้สามารถมองได้ว่า พิธีกรรมที่ผ่านมามีการที่ให้องค์เจ้าปู่ลงมาประทับแล้วคัดสรรจ้านั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่าอาจจะเป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์บนความเงาเงา เป็นวัฒนธรรมประเพณีและดำเนินไปตามการออกแบบของคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะถ้าวิเคราะห์ตามเหตุผลทางการเมืองแล้ว จำ เป็นผู้มีบทบาททางสังคมในทางอ้อม หรือเป็นผู้มีอิทธิพลทางวัฒนธรรม ความเชื่ออย่างไม่เป็นทางการ เป็นผู้มีส่วนได้เสียกับการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งระเบียบทางสังคมคือกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของบุคคลต่างๆ ในสังคมที่ได้รับการหล่อหลอมมาจากสังคมนั้นๆ โดยที่แต่ละคนมีตราประทับของสังคมอยู่ว่าตนมีสถานภาพ หรือบทบาทหน้าที่เช่นไร ซึ่งต่างก็ต้องแสดงได้ต่อกันอยู่ตลอดเวลา กุญแจหรือกุญแจที่เป็นกรอบของความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ คือ “จรรยา และ มารยาท” ที่แสดงออกและปฏิบัติต่อกัน การมีเจ้าปู่หรือปู่ตาขึ้นมารองรับ นับได้ว่าเป็นแนวทางการจัดระเบียบทางสังคมอีกทางหนึ่ง หมายถึงมีผู้เป็นหลักในการวางกฎเกณฑ์ควบคุมชี้แนะความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้เป็นระบบระเบียบ เดินไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อป้องกันความสับสนหรือความขัดแย้ง เป็นการสร้างความรู้สึกทางใจต่อคนที่ใกล้ชิดไปหาคนที่ไกลตัว การนำความเชื่อมาผ่านพิธีกรรมเพื่อจัด

ระเบียบของสังคมได้ประโยชน์อย่างน้อยสามประการคือ ประการแรกเป็นการรักษาทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน ประการที่สองเป็นกลไกช่วยลดความขัดแย้ง ไกลเกลียดหรือเพิ่มความรักความสามัคคีของชุมชน และประการที่สามใช้เป็นฐานคำนวณอำนาจของผู้นำทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ผู้นำอย่างเป็นทางการของหลายชุมชนในภาคอีสานน่าจะเข้าใจเป็นอย่างดีถึงความสำคัญอย่างยิ่งยวดของข้อที่สามดังกล่าว คือถ้าผู้นำทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ขัดแย้งกับเจ้า จะถูกสังคมต่อต้านการปกครองทันทีเพราะสิ่งเหนือธรรมชาติอันเป็นความเชื่อนั้น มีแรงผลักดันภายในอย่างมหาศาลที่จะปฏิบัติตามหรือต่อต้าน แต่ถ้าหากเจ้าเป็นผู้ที่มีวิญญูณน้อยกว่า มีสภาพเศรษฐกิจด้อยกว่า แล้วถ้าผู้นำอย่างเป็นทางการ วางแผนโดยใช้ความสนิทสนมและขึ้นนำบทบาทผู้นำนั้นได้ ก็ยอมเป็นไปได้ที่ ผลักดันให้องค์ปุตาเลือกคนๆนั้นผ่านพิธีกรรมที่ตระเตรียมอย่างกลมกลืนตามสถานการณ์โดยที่ไม่มีใครสามารถมาตำหนิอะไรได้ เพราะกระบวนการที่กระทำเป็นเรื่องของสังคมมิติและแรงบันดาลใจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นท่ามกลางความถูกต้องของพิธีกรรมของการปรับประยุกต์ไปตามเหลี่ยมมุมของการใช้ภูมิปัญญาปกครองท้องถิ่น พิธีกรรมที่ผ่านไปแม้เรื่องราวจะดูสงบเรียบเรียบร้อย แต่ภายใต้ความสงบนั้นกลับมีบางคนที่ไม่ยอมรับ เพราะเรื่องของจิตวิญญาณที่สื่อสารเหนือธรรมชาติก็ไม่อาจละลายว่ามีความไม่ลงตัวกัน เนื่องจาก “เจ้า” ก็คือผู้สื่อสารระหว่างปุตากับชุมชน ผู้เชื่อและศรัทธาต่อความเชื่อนี้ อันเป็นฮีตคองของบรรพชน

บทสรุป

เมื่อมองในภาพรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับดอนปุตา ก็จะพบว่า มีหลายประการเช่น เจ้า คือผู้สื่อสารระหว่างปุตากับชุมชน ดอนปุตาเป็นสัญลักษณ์ที่รวมพลังอำนาจในการอำนวยทุกข์ สุข ให้เกิดได้กับทั้งบุคคลและกลุ่มบุคคล บนเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตกับผู้ที่มีความผูกพันหรือศรัทธาดีมั่นในผีบรรพบุรุษ และมีการตั้งศาลผีปุตาซึ่งเป็นวิญญูณบรรพบุรุษได้อาศัยอยู่ เพื่อคุ้มครองดูแลลูกหลาน ชาวบ้านจะได้ประโยชน์ในการเก็บผลผลิตจากดอนปุตาเป็น

อาหารตามฤดูกาล ในด้านประเพณีความเชื่อนั้นตอนปู่ตามีความผูกพันทางใจ จึงมีการเลี้ยงผีปู่ตาประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านจะเคารพเชื่อฟังปู่ตา โดยมีความเชื่อว่า ผีปู่ตาจะช่วยคนที่ปฏิบัติตามกติกากฎเกณฑ์ของสังคม จะลงโทษผู้ละเมิดยึดครอง (จารีต คลองธรรม กติกาของสังคม)

เรื่องราวที่กล่าวมาถือว่าเป็นมานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรมคือการอธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีปัจจัยมาจากความต้องการพื้นฐานและถ้ามองภาพในเชิงเคลื่อนไหว เผ่าพันธุ์มนุษย์ล้วนต้องใช้ศักยภาพทางภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษส่งสมมา ผสานเข้ากับความรู้ใหม่ตามยุคสมัยนำมาปรับปรุงผ่นปรนเพื่อพัฒนาตนเองตลอดเวลาเพื่อให้สอดคล้องกับความผันแปรของสภาพแวดล้อมทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของชาติพันธุ์ของคนรุ่นใหม่ นั้นย่อมเป็นการบ่งชี้ให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์ใดๆที่ดำรงสืบเผ่าพันธุ์อยู่ได้ย่อมมิใช่การใช้องค์ความรู้เดี่ยวๆเพียงระบบใดระบบหนึ่งผูกขาดอยู่ตลอดไป หากจะต้องเป็นศักยภาพของภูมิปัญญาที่หลากหลาย (Diversities) ผันแปร ยืดหยุ่น (flexibility) เคลื่อนไหว (Dynamism) เป็นไปตามความเหมาะสมของสถานการณ์อย่างเป็นองค์รวม (Holistic) ซึ่งบัดนี้ จำ หนุ่มขานาแห่งหมู่บ้านแห่งนี้ก็คงจะทำหน้าที่ของตนเองอย่างหนักหน่วงที่จะนำพาความศรัทธาของดอนปู่ตาอันเป็นรอยต่อแห่งความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชนลงไปสู่คนรุ่นใหม่ให้เดินไปท่ามกลางกระแสโลกวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม นับว่าเป็นบทบาทที่ยิ่งใหญ่ บทบาทของการอนุรักษ์วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ที่บรรดานักวิชาการทางวัฒนธรรมต่างภาวนาอยากให้คงอยู่มีอยู่ หากแต่จำเองอาจจะไม่รู้ ไม่เข้าใจ ได้แต่เพียงดำเนินไปตามวิถีชีวิตของตนเท่าที่จะเป็นไปได้เท่านั้นเอง

บรรณานุกรม

- จุฑาทพธรรค์ ผดุงชีวิต. 2551. **วัฒนธรรมการสื่อสารและอัตลักษณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นางเขียว (นามสมมุติ). 6 ธันวาคม 2552. **สัมภาษณ์** บ้านเด็ด ต.เด็ด อ.เมือง จ.ยโสธร.
- นางดำ (นามสมมุติ). 6 ธันวาคม 2552. **สัมภาษณ์** บ้านเด็ด ต.เด็ด อ.เมือง จ.ยโสธร.
- นายแดง (นามสมมุติ). 21 เมษายน 2550. **สัมภาษณ์** บ้านเด็ด ต.เด็ด อ.เมือง จ.ยโสธร.
- นียบรรณ วรรมศิริ. 2550. **มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ท.
- บัญญัติ เกียรติจรุงพันธ์. 2549. **ประวัติบ้านเด็ด**. (ม.ป.ท.: ,ม.ป.พ.)
- บัว คัมภีทวี. 6 ธันวาคม 2552. **สัมภาษณ์**. บ้านเด็ด ต.เด็ด อ.เมือง จ.ยโสธร.
- บัวชัยศิลป์ แก้วแสนไชย. 10 พฤศจิกายน 2553. **สัมภาษณ์**. 31 ม. 17 บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด
- บุญเกิด พิมพ์รเมธากุล. 2540. **ฮิตคองคะลำ วิถีชีวิตของคนล้านช้างและไทยอีสาน**. ขอนแก่น : เพ็ญพริ้นต์.
- ประสิทธิ์ คุณรัตน์. 2535. **มนุษย์นิเวศและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ**. สรุปลงผลการฝึกอบรมหลักสูตร Rual Appraisal for Irrigation Project Planning. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปรีชา พิณทอง. 2534. **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- สุเทพ สุนทรเกษม. 2540. **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. 2537. **โลกทัศน์อีสาน**. มหาสารคาม: (ม.ป.พ.)